

Максименко С.Д., Пасічник І.Д.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ КОГНІТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються сучасні дослідження в галузі когнітивної психології в Україні. Аналізується проблематика досліджень Інституту психології ім. Г.С.Костюка та науково-дослідної лабораторії когнітивної психології Національного університету “Острозька академія”. Автори вказують на те, що сучасні дослідження повинні концентруватись навколо пам’яті й мислення, зокрема – згадування (пригадування) намірів і “візуальне мислення”.

The article is devoted to investigation of the main aspects of cognitive psychology in Ukraine. The main issues of the Institute of Psychology after G.S.Kostiuk and the laboratory of cognitive psychology of the National University of Ostroh Academy are analysed. The authors shift their attention onto the notions of memory and thinking process, specifically it is mentioned about memorizing of intentions and visual thinking.

Розвиток вітчизняної когнітивної психології сьогодні потребує, на наш погляд, не лише прикладних розробок, а й досліджень фундаментального плану, зокрема спрямованих на теоретико-методологічне осмислення психологічної практики, розробку системи категорій і понять когнітивної психології, теоретичних концепцій, які слід покласти в основу конкретно-практичної роботи і т. д. У цьому зв’язку видаються доцільними систематизація й аналіз основних сучасних напрямків психологічних теорій, у контексті яких існує й розвивається когнітивна психологія в Україні.

Перш за все слід відзначити координацію досліджень у галузі когнітивної психології відповідною лабораторією в Інституті психології ім. Г.С. Костюка, яку очолює відомий фахівець, визнаний вчений, член-кореспондент Академії педагогічних наук, професор Чепелева Н.В. Коло питань,

які досліджуються лабораторією, далеко виходять за межі офіційної її тематики, а саме теоретико-методологічних проблем психологічної герменевтики. Наприклад, в лабораторії обговорювались і координувались дослідження індивідуально-психологічних особливостей когнітивно-стильових характеристик навчальної діяльності студентів, присвячених розвитку уявлень про когнітивні стилі та їх місця в пізнавальній діяльності особистості як фактора, що зумовлює специфіку впливу на успішність навчальної діяльності. У цьому ракурсі досліджувались когнітивні стилі особистості як чинники процесу розуміння тексту, де виявлено специфіку зв'язку в індивідуальних когнітивно-стильових характеристиках у контексті мисленнєвої діяльності, проблеми розуміння та його зв'язку з когнітивними стилями.

Окремі дослідження виконуються на перетині когнітивної психології та філософії. Тут слід відзначити когнітивні засади конституювання соціальної реальності, де зроблено спробу в рамках соціально-філософського аналізу об'єднати феноменологію, психологію, соціологію, етнологію, культурологію для аналізу когнітивних засад дій суб'єкта і дослідити їх вплив на соціальні процеси і явища. Аналізуються процеси конституювання соціальної реальності когнітивними здібностями суб'єкта – від сприйняття і первинної інтерпретації навколишньої дійсності до формування і функціонування мікросоціальних утворень: інститутів, спільнот, ідеологічних і ціннісних систем. Цікавими є дослідження у названому контексті, що присвячені системним проявам когнітивності в еволюції науки, де виявлені трансформації системних проявів когнітивного в еволюції науки, розкрито значення когнітивної складової у поступальному характері цієї еволюції, сучасних механізмах трансгресії сфери знань, пов'язаних із формуванням нових суспільних стратегій.

Звичайно, найбільші досягнення лабораторії когнітивної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка в теренах психологічної герменевтики. Науковцями вивчається психологічний аспект загальної герменевтичної проблематики, тобто проблеми розуміння та інтерпретації реальності, у тому числі психічної реальності людини, її особистого досвіду, що зафіксований у різного роду текстах, з'ясовуються психологічні механізми розуміння та інтерпретації вербальних та невербальних повідомлень, їх залежність від особис-

тісних характеристик людини.

Відзначимо також окремі дослідження в галузі когнітивної соціальної психології, де наголошується на ключовій важливості чинника індивідуальної активності у проходженні процесу соціалізації, адже індивід є творцем соціального простору, ненормованого в момент свого становлення. Нормативні моделі, які засвоює індивід в процесі соціалізації, змінюються через їх смислову інтерпретацію ще до того, як він застосує їх у певних ситуаціях. Соціалізація є двостороннім процесом, включає в себе, з одного боку, присвоєння індивідом соціального досвіду, а з іншого – процес активного відтворення цієї системи індивідом за рахунок його діяльності, включення в соціальне середовище.

Вагомого значення в сучасних дослідженнях когнітивної психології набирає феномен креативності, адже особливе значення для соціальної компетентності має вміння творчої людини поставити себе на місце іншого. Креативність допомагає зрозуміти переживання іншої людини. Емоційна емпатія, базуючись на механізмах проєкції та навіювання, неможлива без вміння креативно підійти до будь-якої ситуації, що пов'язано з необхідністю співпереживання іншій людині. Високий рівень інтелектуальних процесів порівняння, аналогії, синтезу, аналізу є характеристикою креативних здібностей. Тому когнітивна емпатія, ґрунтуючись на вказаних процесах, теж неможлива без креативного підходу. І, звичайно, не обходиться без креативності предикативна емпатія, яка проявляється як здібність передбачити ефективні реакції іншого в конкретних ситуаціях.

Несправедливо було б не відзначити фундаментальні дослідження в галузі інтелекту, що координуються завідувача лабораторії нових інформаційних технологій навчання Інституту психології ім. Г.С. Костюка доктором психологічних наук, професором М.Л. Смульсон. Викликають значний інтерес дослідження ментальних моделей як внутрішнього психологічного механізму інтерпретаційного процесу та результату суб'єктивного відображення й інтерпретації власного досвіду або досвіду групи, популяції, суспільства, продукту діяльності інтегрованого інтелекту.

Звичайно, що в короткому огляді неможливо охопити всю розрізненість досліджень, які опосередковано або безпосередньо стосуються когнітивної психології в Україні.

Однак ми глибоко усвідомлюємо, що концентрація цих досліджень має стосуватися, в першу чергу, психічних процесів і таких "найбільш когнітивних" серед них, як пам'ять і мислення. Акцентуючи увагу саме на цьому, ми виділяємо такі недосліджені характеристики, як: згадування намірів як особлива форма пам'яті та співвідношення усвідомлюваних і неусвідомлюваних дій в процесі мислення.

Пам'ять людини і пов'язані з нею процеси є добре вивченими сферами як традиційної, так і когнітивної психології. Насьогодні день проведено велику кількість експериментальних досліджень і отримано багато цікавих результатів. Однак і до сьогодні залишається особлива форма пам'яті – виконання або невиконання повних дій в майбутньому, яке в класичній психології визначається як згадування (пригадування) намірів. Справді, забування намірів має відрізнятися від забування певного змісту, тобто певних вражень чи знань. Адже якщо при звичному функціонуванні пам'яті люди основні зусилля спрямовують на запам'ятовування означеного змісту, то у випадку запам'ятовування намірів цього вже не достатньо. Визначення цієї особливої форми пам'яті, окрім теоретичного значення, має ще і практичну цінність в таких галузях, як виробництво, педагогічна практика, транспорт, медицина та інші.

Стосовно другої, виокремленої нами проблеми, то слід відзначити, що всі форми психічного відображення людини, в тому числі і мислення, реалізуються з допомогою двох видів дій, усвідомлюваних суб'єктом і неусвідомлюваних ним. Ці дії становлять в структурі психічної діяльності різні рівні – рівень свідомого відображення і рівень неусвідомленої психічної активності. У зв'язку з цим усвідомлені, вербалізовані, логічні компоненти мислення іноді протиставляються його продуктивним, інтуїтивним, сенсорним процесам, адже на певних стадіях мислительного процесу більш продуктивними виявляються дії із зоровими образами, що несуть на собі відбиток реальності й дозволяють проникнути в природу речей, на відміну від дій із символами, що несуть на собі відбиток умовностей. Значення мови тут є засобом фіксації проміжних результатів мислительної діяльності. Зорові образи розглядаються як вищі компоненти мислительної діяльності, тому що вони визначають структурні еквіваленти усіх характеристик об'єктів, подій, відношень, подаючи форми в дво- і тривимірному просторі на відміну

від одновимірної послідовності вербальної мови. З метою виділення як головного компонента в змісті мислинневої діяльності її перцептивної основи – дій із зоровими образами – використовується новий термін “візуальне мислення”. Однак проблема полягає в тому, які саме чинники лежать в основі набуття візуальними формами певного смислового навантаження. Чи можемо пояснити цей процес тільки роботою із зоровими образами, а чи в цей процес включаються чинники іншого роду і що саме вони дозволяють диференціювати сприймання і наочні форми мислення?

Про позитивні тенденції в галузі когнітивної психології в Україні свідчить і той факт, що в Національному університеті “Острозька академія” зусиллями кафедри психології створено науково-дослідну лабораторію когнітивної психології, яку очолює доктор психології Стокгольмського університету Джонсон Фредрік Ульф. Тематика досліджень, що проводиться під його безпосереднім керівництвом, стосується дослідження метапам'яті, особливостей процесу вивчення нового матеріалу, оцінок вивченого і т.д. Науково-дослідна лабораторія когнітивної психології НаУОА наразі реалізовує декілька експериментальних досліджень у зазначеному напрямку. Такі ж експерименти проводяться паралельно і студентами університету Упсала, що дасть можливість здійснити деякі крос-культурні зрізи. В самому широкому сенсі планується, що в межах лабораторії будуть проводитись експериментальні дослідження того, яким чином людина організовує інформацію про дійсність та використовує її для регуляції своєї життєдіяльності.

Викликають значний інтерес дослідження, присвячені когнітивним стилям у структурі особистісних характеристик. Зокрема досліджується проблема когнітивних регуляторів навчально-професійної діяльності студентів й, зокрема, когнітивних стилів як стабільних індивідуально-своєрідних способів прийому та переробки інформації у контексті професійної Я-концепції.

Ми вітаємо учасників першої міжнародної конференції з когнітивної психології та вихід у науковий простір першого збірника наукових праць, присвяченого когнітивній психології. Це хороший засів на ниві психологічної української науки, а також стимульний поступ до творчого використання власного ціннісно-культурного та інтелектуального потенціалу.